

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ ΠΡΟΟΔΟΥ

(9/2021-9/2022)

Μαρίνη Μυρτώ

A.M.:18675001

Προσωρινός τίτλος

Τόποι εξορίας: Χώροι εναπόθεσης συλλογικής ιστορικής μνήμης. Ανασύνθεση και βίωση της δύσκολης πολιτιστικής κληρονομιάς.

Έχοντας αναδείξει τη σημαντικότητα και την ιδιαιτερότητα του θέματος της παρούσας διατριβής και σε προηγούμενες αναφορές προόδου, δεν θα σταθούμε σε αυτό, απλώς θα κάνουμε μία σύντομη αναφορά. Στην παρούσα διατριβή μελετάμε διεξοδικά το θέμα της δύσκολης πολιτιστικής κληρονομιάς και πως αυτό καταγράφεται τόσο βιβλιογραφικά, όσο και μελετώντας συγκεκριμένα θεματικά μουσεία. Σημαντικό τμήμα της μελέτης μας είναι η σταχυολόγηση των γεγονότων που οδήγησαν στο θεσμό της εκτόπισης, ως μέσο καταστολής των πολιτικών αντιφρονούντων του κράτους του περασμένου αιώνα στη χώρα μας. Στόχος μας αποτελεί η μελέτη τεσσάρων χαρακτηριστικών περιπτώσεων εγκλεισμού και εκτόπισης (Φυλακές Αίγινας, Στρατόπεδο Γυναικών Χίου, Στρατόπεδο Πειθαρχημένης Διαβίωσης Αη Στράτη, Στρατόπεδο Ανάφης). Τέλος, θα πραγματοποιηθούν μουσειολογικές προτάσεις για κάθε περίπτωση, με στόχο την ιστορική και πολιτιστική ανάδειξή τους.

Βρισκόμαστε ήδη στο τρίτο έτος εκπόνησης της διατριβής, συνεπώς έχουμε καταφέρει να βγάλουμε εις πέρας σχεδόν το σύνολο της ερευνητικής μας δουλειάς. Τον τελευταίο χρόνο ολοκληρώσαμε το κομμάτι των επιτόπιων ερευνών, μιας και επισκεφτήκαμε και τη Χίο, που αποτελούσε την τελευταία εκκρεμότητα μας, όσον αναφορά την in-situ μελέτη. Αξίζει να σημειωθεί πως τα περασμένα δύο έτη είχαμε πραγματοποιήσει επιτόπια έρευνα στην Αίγινα, την Ανάφη και τον Άη Στράτη. Επιπλέον, λόγω της άρσης των περιοριστικών μέτρων, καταφέραμε να ολοκληρώσουμε την επίσκεψη μας σε Βιβλιοθήκες και Ιστορικά Αρχεία.

Αρχικά, τον χρόνο που μας πέρασε ολοκληρώσαμε τη βιβλιογραφική έρευνα για τη δύσκολη πολιτιστική κληρονομιά σε ξένους και ελληνικούς τίτλους, εστιάζοντας στις πλούσιες βιβλιογραφικά βιβλιοθήκες του Παντείου Πανεπιστημίου και της Φιλοσοφικής του ΕΠΚΑ (Μάιος – Ιούνιος 2022), καθώς οι συγκεκριμένες φέρουν πληθώρα τίτλων που άπτονται της θεματολογίας μας. Κατά την έρευνά μας εντοπίστηκαν σημαντικότεροι τίτλοι σε αυτές τις βιβλιοθήκες, που μας βοήθησαν στο να συλλέξουμε πληροφορίες για το θέμα μας και να το μελετήσουμε βαθύτερα. Γίνεται ιδιαίτερη μνεία σε αυτή τη βιβλιογραφική έρευνα καθώς εντοπίστηκαν τίτλοι που έχουν εκλείψει από την αγορά, όπως: «*Το ημερολόγιο της Ανάφης στη δικτατορία του Μεταξά*» του Γραβηλίδη Κ., «*Η ασφάλεια του καθεστώτος: πολιτικοί κρατούμενοι, εκτοπίσεις και τάξεις στην Ελλάδα*» του Κούνδουρου Ρ., «*Κατοχή – Ανάφη*» του Μπίρκα Κ. κ.α. Αρχικά, η έρευνα και η καταγραφή αυτή υλοποιήθηκε ηλεκτρονικά και στη συνέχεια επισκεφτήκαμε τις σχετικές βιβλιοθήκες.

Μέσω αυτών μελετήσαμε τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η ιστοριογραφία, καθώς τα τελευταία χρόνια παρατηρούνται πολλές τάσεις και διαφορετικά ρεύματα, κάτι που το λάβαμε υπόψιν και το αποτυπώνουμε και στη διατριβή. Με βάση τα νέα βιβλιογραφικά δεδομένα, βαθύναμε τη μελέτη μας για το θεσμό της εκτόπισης πολιτικών αντιφρονούντων στην Ελλάδα, σε συνδυασμό πάντα με τα στοιχεία που είχαν προκύψει από την έρευνα μας κατά το παρελθόν σε Ιστορικά

Αρχεία. Ενδεικτικά, αναφέρουμε το Επιμορφωτικό Κέντρο Χαρίλαος Φλωράκης, τα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας και το Αρχείο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως η έρευνά μας ξεκίνησε από τις Φυλακές της Αίγινας, η οποία υλοποιήθηκε το 2020. Η μελέτη περίπτωσης που ακολούθησε το προηγούμενο έτος (Αύγουστος 2021) είναι το Μουσείο Δημοκρατίας και το Στρατόπεδο πολιτικών εξορίστων στον Άη Στράτη. Επιπλέον, το περασμένο καλοκαίρι (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2022) ολοκληρώθηκε η επιτόπια έρευνα στην Ανάφη. Οι προαναφερθείσες επιτόπιες έρευνες επέφεραν καρπούς και μας βοήθησαν πολύ στην εξέλιξη των εργασιών και τη διεξαγωγή γονίμων συμπερασμάτων.

Το καλοκαίρι που μας πέρασε, ολοκληρώσαμε τις επιτόπιες έρευνες με την επίσκεψη μας στο εμβληματικό Στρατόπεδο Γυναικών Χίου (4 Αυγούστου – 13 Αυγούστου 2022). Οι δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε κατά τη διεξαγωγή της έρευνας πολλές, μιας και πρόκειται για ένα από τα σκληρότερα στρατόπεδα που δημιουργήθηκε εν μέσω του Εμφυλίου Πολέμου και η λειτουργία του διήρκησε λίγο. Συνεπώς, πέραν από γραπτές προσωπικές μαρτυρίες, κατέστη δύσκολο να βρούμε πλούτο βιβλιογραφίας.

Η έρευνα μας για την περίπτωση της Χίου ξεκίνησε με την αναζήτηση βιβλιογραφικών αναφορών. Βασικός πυλώνας στην έρευνά μας για τη συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί το βιβλίο: *«Εννέα θαμμένα τετράδια με αφηγήσεις κρατουμένων γυναικών στα στρατόπεδα Χίου, Τρίκερι, Μακρονήσου στα χρόνια του εμφυλίου πολέμου 1947-1951»*, το οποίο αποτελεί συλλογικό έργο των εξόριστων γυναικών: Β. Θεοδώρου, Ε. Φωτάκη, Α. Κωνσταντοπούλου, Σ. Κεφαλίδου, Ν. Γαβριηλίδη, Ρ. Ιμβριώτη, Α. Μαυροειδή, Λ. Κόττου. Το συγκεκριμένο έργο μας έδωσε σημαντικές πληροφορίες για την καθημερινότητα, τον τρόπο διαβίωσης και τα βασανιστήρια που υπόκειντο οι κρατούμενες. Επίσης, το βιβλίο με τίτλο: *«Στρατόπεδα Γυναικών, Ιστορικό ντοκουμέντο Χίος, Τρίκερι, Μακρόνησος, Άη Στράτης 1948-1954»* φέρει σπουδαίο φωτογραφικό υλικό, που μας βοήθησε να κατανοήσουμε καλύτερα την οργάνωση του στρατοπέδου και τη ζωή των γυναικών μέσα σε αυτό.

Το Στρατόπεδο Γυναικών Χίου άνοιξε τις πόρτες του αρχές Μαρτίου του 1948. Ο πρώτος αριθμός των εξόριστων γυναικών ήταν μικρός (94), πολύ γρήγορα όμως αυτός αυξήθηκε φτάνοντας τον Ιούνιο του '48 τις 1.316. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των γυναικών της Χίου, ήταν πως πολλές από αυτές ήταν μάνες. Έτσι, το Κράτος πήρε την απόφαση να εξορίσει μαζί τους και τα παιδιά τους, σύνολο 52 παιδάκια που δεν ξεπερνούσαν τα 4 έτη. Στην αρχή οι εξόριστες στοιβάχτηκαν στα τρία κτήρια του στρατοπέδου Γκιάλα. Πολύ γρήγορα, όμως, η Διοίκηση πήρε επιπλέον μέτρα απομακρύνοντας τις 199 πιο «επικίνδυνες» και αμετανόητες κομμουνίστριες, τις οποίες και μετέφερε στο Δημοτικό Σχολείο του Άγιου Θωμά.

Οι εξόριστες στη Χίο ζούσαν σ' ένα καθεστώς συνεχούς καταπίεσης που μέρα με την ημέρα γινόταν χειρότερο. Στόχος των αρχών ήταν να σπάσει το ηθικό τους και να τους αποσπάσει δήλωση μετανοίας. Στους θαλάμους στους οποίους έμεναν επικρατούσε συνωστισμός, οι εγκαταστάσεις υγιεινής ήταν άθλιες, νοσοκομειακή περίθαλψη δεν υπήρχε, το φαγητό ήταν άθλιο και το νερό λιγιστό. Προαυλιζόνταν το πολύ τρεις ώρες την ημέρα, δεν είχαν καμία δυνατότητα ψυχαγωγίας, ενώ η ψυχολογική βία που ασκούσαν πάνω τους για την απόσπαση δήλωσης μετανοίας ήταν αφόρητη. Συνηθισμένες ποινές ήταν το κρατητήριο, η νηστεία, η στέρηση αλληλογραφίας.

Από τα ψυχικά και σωματικά βασανιστήρια που υπέστησαν αυτές οι γυναίκες το χειρότερο ήταν ο αποχωρισμός των παιδιών από τις μανάδες τους. Τον Ιούνιο του 1948 με εντολή της Διοίκησης τα παιδιά απομακρύνθηκαν από τις βιολογικές του μανάδες και στάλθηκαν στα ορφανοτροφεία της Φρειδερίκης. Μερικά από αυτά δόθηκαν σε παράνομες υιοθεσίες στην Αμερική, άλλα δεν βρέθηκαν ποτέ και άλλα είχαν κατηχηθεί με τέτοιο τρόπο, όπου για καιρό αρνούσαν την επαφή με τις μητέρες

τους. Ανάμεσα τους και η Μυρτώ Λουντέμη, κόρη του Μενέλαου Λουντέμη. Στις αρχές Απριλίου του 1949 το Στρατόπεδο έκλεισε και οι εξόριστες μεταφέρθηκαν στο Τρίκερι.

Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας στο νησί επισκεφτήκαμε τη Βιβλιοθήκη Κοραή και τα ΓΑΚ της Χίου, όπου υπάρχει πλούσιο αρχείο τοπικών εφημερίδων. Στα αρχεία αυτά αποτυπώνεται η ανησυχία της τοπικής κοινωνίας για τη μεταφορά των «επικίνδυνων» κομμουνιστριών στο νησί τους, αλλά και η συντηρητική στάση της Εκκλησίας απέναντι σε αυτό το ζήτημα. Επιπλέον, καταγράφονται η δημιουργία του Στρατοπέδου Γκιάλα, η μετατροπή του Σχολείου του Άγιου Θωμά σε στρατόπεδο για τις αμετανόητες και οι караβιές με τον ακριβή αριθμό των εξόριστων γυναικών στο νησί.

Προσπαθήσαμε να επισκεφτούμε το Στρατόπεδο Γκιάλα, στέλνοντας αίτημα στο ΓΕΣ, μιας και μέχρι σήμερα βρίσκεται σε λειτουργία, αλλά δυστυχώς η απάντηση που λάβαμε ήταν αρνητική. Επίσης, απαγορευτική είναι και η λήψη φωτογραφιών εξωτερικά του χώρου. Έτσι, αρκεστήκαμε σε μία καταγραφή εξωτερικά και από απόσταση. Ο χώρος του Στρατοπέδου δεν έχει υποστεί αλλαγές, έτσι μπορέσαμε να ταυτίσουμε τα τρία κτήρια του Στρατοπέδου Συγκέντρωσης των γυναικών από τις περιγραφές τους.

Το Δημοτικό σχολείο του Άγιου Θωμά αποτελεί ενδιαφέρουσα περίπτωση, καθώς πριν τη λειτουργία του ως Στρατόπεδο εξόριστων γυναικών λειτουργούσε ως σχολείο. Το Σχολείο έκλεισε για κάποιους μήνες όπου είχε μετατραπεί σε Στρατόπεδο και στη συνέχεια επαναλειτούργησε ως Δημοτικό Σχολείο. Σήμερα, στο χώρο βρίσκεται το 7ο Δημοτικό Σχολείο της Χίου. Συνεπώς, μπορούμε με ασφάλεια να μιλήσουμε για παλίμνηστο χρήσεων και μνημών, από τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών της τοπικής κοινωνίας πέρασε στη λειτουργία του ως «σωφρονιστικό» ίδρυμα και στη συνέχεια επανήλθε στην αρχική του λειτουργία. Έπειτα, από αίτημά μας καταφέραμε να μπούμε μέσα στο Σχολείο, όπου μας ξενάγησε ο Διευθυντής του (κος Τσιροπινάς Ι.).

Διαπιστώσαμε πως ο χώρος δεν έχει αλλάξει και μπορέσαμε μέσα από το αρχειακό φωτογραφικό υλικό που έχουμε συλλέξει να ταυτίσουμε τους χώρους, όπως για παράδειγμα το πλυσταριό, τις τουαλέτες και το δωμάτιο της Διοίκησης. Επίσης, διαπιστώσαμε πως πολλά στοιχεία του Στρατοπέδου δεν έχουν αλλάξει, όπως η βαριά σιδερένια πόρτα του 2ου ορόφου. Αξίζει να αναφερθεί πως έπειτα από παρότρυνση του Διευθυντή και του Συλλόγου Γονέων φτιάχτηκε μία μικρή έκθεση υλικών και ντοκουμέντων από τη λειτουργία του κτηρίου ως Στρατόπεδο, στην είσοδο του Σχολείου, ώστε να μάθουν οι μαθητές την ιστορία του Σχολείου τους. Η έκθεση αυτή θα παραμείνει ως έχει και για τις επόμενες γενιές μαθητών.

Τέλος, επισκεφτήκαμε το Σκυλίτσειο νοσοκομείο της Χίου, όπου στα αρχεία του νοσοκομείου εντοπίσαμε ονόματα εξόριστων γυναικών που είχαν μεταφερθεί εκεί λόγω των άγριων ξυλοδαρμών από τη Διοίκηση ή λόγω ασθενειών (φυματίωση, δυσεντερίες κ.α.) μιας και το Στρατόπεδο δεν είχε νοσηλευτικό προσωπικό. Κατά την έρευνα αυτή διαπιστώθηκε και ο θάνατος μιας νεαρής εξόριστης μετά από άγριο ξυλοδαρμό.

Εν κατακλείδι, η παρούσα έρευνα αποτελεί μία πρόκληση σχετικά με το πώς μπορεί κανείς να προσεγγίσει μία δύσκολη κληρονομιά με τόσο αντικρουόμενες απόψεις, κάτι που επιβεβαιώθηκε και από τις επιτόπιες έρευνες (Αίγινα, Άη Στράτης, Ανάφη, Χίος). *Πόσο έτοιμη είναι μία κοινωνία να έρθει αντιμέτωπη με αυτή την κληρονομιά; Άραγε, χρειάζεται κανείς να είναι ιστορικός για να μελετήσει την ιστορία της χώρας του;*

Οι *μνημονικοί τόποι* θα πρέπει να ξαναποκτήσουν ζωή, ώστε να δομηθεί μία ζωντανή σχέση με την ιστορική μνήμη. Ο ρόλος του μουσείου και η ανάδειξη μνημονικών τόπων δεν θα πρέπει να περιορίζεται στο να συλλέγει, να συντηρεί, να μελετά και να εκθέτει τις υλικές μαρτυρίες της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου με μοναδικό σκοπό την προώθηση της επιστημονικής έρευνας. Αντιθέτως, είναι οργανισμοί που συντηρούν και παρουσιάζουν τα αντικείμενα της

πολιτιστικής κληρονομιάς από τη μία γενιά στην επόμενη, ενώ συγχρόνως διδάσκουν, μορφώνουν και ψυχαγωγούν το κοινό τους (Μιχαηλίδου, 2002:99).

Το επόμενο χρονικό διάστημα έχοντας συλλέξει το απαραίτητο υλικό από τις προαναφερθείσες έρευνες, μας απομένει η συγγραφή της διατριβής. Φυσικά, βρισκόμαστε σε ετοιμότητα για ό,τι κενό προκύψει βιβλιογραφικά.

Παρατίθενται οι Επιστημονικές δημοσιεύσεις (εργασίες, ανακοινώσεις, διπλώματα ευρεσιτεχνίας) κατά το διάστημα που προαναφέρεται.

Παράλληλα, 20 Δεκεμβρίου (2021) πραγματοποιήθηκε διάλεξη με θέμα τη «*Δύσκολη Πολιτιστική Κληρονομιά*» στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος *Αρχιτεκτονική Εσωτερικών Χώρων: Αειφορικός και Κοινωνικός Σχεδιασμός* του Τμήματος *Εσωτερικής Αρχιτεκτονικής* με εισηγήτρια την κα Γεωργιάδου.

Καταθέσαμε άρθρο και συμμετείχαμε στο Διεθνές Συνέδριο (2nd International Conference TMM-CH) με θέμα: *Transdisciplinary Multispectral Modelling and Cooperation for the Preservation of Cultural Heritage Rebranding the World in Crisis through Culture*, το οποίο οργανώνεται από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο με ημερομηνία διεξαγωγής 12-15 Δεκεμβρίου 2021 στο Ευγενίδειο Ίδρυμα. Ο τίτλος του άρθρου που καταθέσαμε είναι ο ακόλουθος: *Memories of the Orphanage – Prison of Aegina. Interpretation of a difficult heritage and proposals on its museology display* (Μνήμες στο Ορφανοτροφείο – Φυλακές της Αίγινας, Η ερμηνεία μιας δύσκολης πολιτιστικής κληρονομιάς).

Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στην ακόλουθη ειδική έκδοση του Συνεδρίου: *Special Interdisciplinary Issue of the Technical Annals of the Technical Chamber of Greece* (Decision of the Executive Board of TCG: A34/Σ8/2022), με τίτλο: *Innovative, Transdisciplinary, Digital Preservation of Cultural Heritage - Recapturing the World in Crisis through Culture, (2022)*

Καταθέσαμε άρθρο και συμμετείχαμε στο Διεθνές Συνέδριο: *Changing Cities* με θέμα: *Changing Cities V: Spatial, Design, Landscapes, Heritage and Socio-Economic dimensions*, το οποίο οργανώνεται από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και το Πανεπιστήμιο Ιονίων νήσων, με ημερομηνία διεξαγωγής 22 – 25 Ιουνίου στην Κέρκυρα. Ο τίτλος του άρθρου είναι ο ακόλουθος: *Memories of the Concentration Camp of Ai-Stratis. Interpretation of a difficult heritage about the internal exile of political opponents in Greece* (Μνήμες στο Στρατόπεδο Πειθαρχημένης Διαβίωσης του Αη Στράτη το Ορφανοτροφείο – Φυλακές της Αίγινας, Η ερμηνεία μιας δύσκολης πολιτιστικής κληρονομιάς σχετικά με την εσωτερική εκτόπιση των πολιτικών αντιφρονούντων της Ελλάδας). Στο άρθρο μελετάμε την κοινωνική και χωροταξική οργάνωση του Στρατοπέδου Πολιτικών Εξορίστων Άη Στράτη, σύμφωνα και με τα στοιχεία που προέκυψαν από την επίσκεψή μας στο μαρτυρικό τόπο. (book of proceedings, pp 968-978)